

László Ferenc

„Gheorghe Alexici” és fia, „Alexits György”?

Egy Bartók-adalék és háttérrel

Gheorghe Alexici sen, illetve (idősb) Alexics György (Arad, 1864 – Budapest, 1936) végzettségét illetőleg magyar–latin szakos tanár és bölcsészdoktor volt, foglalkozását tekintve középiskolai tanár, majd Budapesten, a Keleti Kereskedelmi Akadémián a román nyelv és irodalom tanára, egyidejűleg a budapesti egyetemen a román nyelv és irodalom magántanára. Politikai szerepvállalása miatt 1920-ban elveszítette egyetemi státusát, 1922-ben nyugdíjazták. Könyvei közül kétkötetes román népi szöveggyűjteménye a legjelentősebb.¹ Életét és művét nemcsak a *Révai Nagy Lexikona* (I. kötet, 1911), a *Magyar Életrajzi Lexikon* (I. kötet, 1967), a *Magyar Néprajzi Lexikon* (I. kötet, 1977) és az *Új Magyar Életrajzi Lexikon* (I. kötet, 2001) jegyzi, hanem például Iordan Dancu és S. C. Stroescu román folklorista-lexikonja is.² Ovidiu Bîrlea *Istoria folcloristicii românești* című tudománytörténeti összefoglalásában hét oldalra kiterjedő fejezet szól róla és művéről.³

Fia, (ifjabb) Alexits⁴ György (Budapest, 1899 – Budapest, 1978) Kossuth-díjas matematikus volt, az MTA tagja, egy ideig főtitkára is. Egyetemi tanulmányait Grazban végezte, ahol 1924-ben doktorrá is avatták. A Magyar Tanácsköztársaság idején kifejtett politikai tevékenysége miatt sokáig nem foglalkozhatott el tudásához és végzettségéhez méltó állást. Biztosítóvállalatoknál dolgozott, újságírással foglalkozott (zenekritikákat is közölt), az 1926/27-es tanévben az aldunai Giurgiun és a bukaresti egyetemen oktatott. 1944-ben a németek deportálták. Pályája 1945 után vált emelkedővé. A magyarokon kívül világnyelveken is közölt szakkönyveket és -dolgozatokat. Tudományos tevékenysége a matematika számos részterületére terjedt ki. Életéről és művéről több tanulmány jelent meg, két filmet is forgattak. (Magam csak az említett magyar életrajzi lexikonokból tájékozódtam felőle.)

¹ Gheorghe Alexici: *Texte din literatura populară română*, tomul I. Poezia tradițională. Budapest: 1899. A II. kötet csak harminc évvel a szerző halála után jelent meg Bukarestben, Ioan Mușlea gondozásában.

² Iordan Dancu–S. C. Stroescu: *Dicționarul folcloriștilor. Folclorul literar românesc*. Bukarest: Editura științifică și enciclopedică, 1979, 45–46.

³ Ovidiu Bîrlea: *Istoria folcloristicii românești*. Bukarest: Editura științifică, și enciclopedică, 1974, 279–285.

⁴ Forrásaim szerint magyarul az apa cs-vel, a fiú ts-sel írta a családnevét, ezzel fölöslegessé téve az „id.”-„ifj.” megkülönböztetést.

Az apa az 1910-es évek elejétől volt Budapesten Bartók román nyelvi tanácsadója. Legutóbbi könyvemben megkockáztattam a föltevést, hogy ő fordította románra Bartóknak a *Convorbiri literare* hasábjain közölt válaszát az elmarasztaló cikkre, amelyet Oscar Pursch írt az 1913-as bihari kötetről.⁵ Az 1926-ban lezárt kolindakötet II. részének bevezető tanulmányában Bartók elismerő bekezdéssel illette.⁶ Bartók hívta fel 1931-ben Constatin Brăiloiu figyelmét a budapesti romanistára és annak főnnebb említett népi szöveggyűjteményére.⁷

A fiú 1970-ben meleg hangvétellű, olvasmányos cikkben örökítette meg Bartók-émlékeit.⁸ A zene gyermekkorától fontos volt számára, írja. Apja 1916-ban mutatta be a zeneszerzőnek, aki megnézte a fiatalember szerzeményeit, eltanácsolta a komponálástól, és főleg arra intette, nehogy zongoraművészként próbáljon megélni. De kapcsolatban maradtak, és miután az apa meghalt, a fiú járogatott helyette a Csalán útra, és segítette Bartóknak a nagy román gyűjtés szövegjegyzéseit revideálni. Egyéb baráti szolgáltatásokat is tett Bartóknak, aki, mielőtt kivándorolt volna, hálából megajándékozta egy kéziratával. „A román népdalgyűjtemény szövegeinek teljes másodpéldánya volt” – írja az emlékező, aki írásához a címloldal hasonmását is mellékelte. Ez áll rajta: „Kolinda | Itt marad (2. példány) | Ezt a példányt | Dr. Alexits Györgynek | szántam | Bartók Béla.” Folytatom a visszaemlékezés idézését: „A második köteg fedőlapján lakonikus rövidséggel mindössze ennyi áll: »Ezt is«”.

Nemrég olyan dokumentum került a kezembe, amely aktuálissá tette ennek a viszszatekintő írásnak az újraolvasását. Kiderült ugyanis, hogy az emlékező valamit mélyen elhallgatott.

Amikor 1936-ban a művészettörténész és egyetemi tanár Coriolan Petranu a *Népzeneánk és a szomszéd népek népzeneje* miatt támadta Bartókot, két olyan román szakemberre hivatkozott, akik, úgymond, már megcáfolták Bartóknak a román népzenevel kapcsolatos, a románság szempontjából sérelmes nézeteit: Tiberiu Brediceanura és Gheorghe Alexici.⁹ Utóbbi Ovid Densușianu *Grai si Suflet [Nyelv és Lélek]* című folyóiratában közölte a

⁵ Francisc László: *Béla Bartók și muzica populară a românilor din Banat și Transilvania*. Kolozsvár: Eikon, 2003, 51.

⁶ „Schliesslich muss ich noch erwähnen, dass die bloss in Aufzweichnung vorliegenden Textteile von Prof. Gheorghe Alexici durchgesehen worden sind, dem ich die Enträtselung von vielen dialektischen Wörtern und die Richtigstellung von Fehlern der Aufzeichnung verdanke.” Béla Bartók: *Melodien der rumänischen Colinde (Weihnachtslieder)*. Herausgegeben von D. Dille (= *Ethnomusikologische Schriften. Faksimile-Nachdrucke*, IV). Budapest: Editio Musica, 1968., 114.

⁷ Bartók Brăiloiunak, 1930. 07. 02.: „Ha hazamegyek (augusztus közepe táján), megkísérlem, hogy Alexici-t felkutassam és megkérdézzem tőle, nem tudna-e gyűjtéséből néhány példányt az Ön rendelkezésére bocsátani.” (Szerk.) Demény János: *Bartók Béla levelei*. Budapest: Zeneműkiadó, 1976., 378. 1931. 05. 22.: „Miután sokáig kerestem Alexici címét, a múlt héten véletlenül az utcán találkoztam vele. Most küldi Önnek könyvének egy példányát (dedikálja); azt hiszem, még sok példánya van belőle. Mindenesetre megadom a címét:

Alexics György

Budapest VI.

Reutter Ferenc u. 122/A

Készségesen áll az Ön rendelkezésére, ha Önnek felvilágosításra stb. volna szüksége.” Uo. 411.

⁸ Alexits György: „Találkozások a román népdalgyűjtemény kéziratai fölött.” *Igaz Szó*, XVIII., 9., Marosvásárhely, 1970. szeptember, 392–395.

⁹ Oscar Pursch. „Bartók (Béla): Cântece populare românești din comitatul Bihor (Ungaria)”, *Șezătoarea*, XIV., 11–12, Fălticeni, 186–188. Magyarul in: *Bartók Béla összegyűjtött írásai*. I. Közreadja: Szöllősy András, Budapest, Zeneműkiadó, 1966, 860–861. A kötet cím rövidítése a következőkben: BÖÍ.

magyar népzeneben élő román elemeknek szentelt eszme-futtatását,¹⁰ amelyben a román-magyar népzenei kölcsönhatásra vonatkozólag a Bartókéival homlokegyenest ellenkező nézeteket vitt a román szakirodalom nyilvánossága elé. Petranunak írott válaszcikkében Bartók igen keményen vágott vissza mindenekelőtt Brediceanunak, de Alexicinek is, aki a Vikár, Bartók, Kodály, Lajtha, Seprődi és Molnár Antal gyűjtötte dallamanyag alapján, a Bartóktól tanult elemzési módszerrel és terminológiával élve nagymértékű román hatást igyekezett kimutatni az erdélyi magyar népzeneben. Alexici írásáról Bartók ugyan elismerte, hogy „tudományos színezete van”, de hevesen vitatta a tartalmát és a hosszú bekezdés összefoglalásaként azt írta, hogy „Alexici bizonyítékait sem lehet komolyan venni.”¹¹

1970-ben megértettem Alexits Györgyöt, hogy a Bartók-évfordulóra írt emlékiratában nem tért ki erre a közjátékra. Ünneprontás lett volna megírnia, hogy egyébként tiszta emlékezetű édesapja bizony megpróbált Bartóknak betartani, és hogy halála évében meg is kapta érte a magáét!

Nos, most kiderült, hogy azt a „komolyan nem vehető tanulmányt” nem Gheorghe Alexici, a népi szövegek kutatásában kitűnt romanista írta, hanem fia, a matematikus! Kezemben az apának egy levele, amelyet 1931. november 31-én írt Constantin Brăiloiunak (akivel, mint említettem, Bartók ismertette össze). Ebben ez áll: „Studiul apărut în »Grai și Suflet« este scris de fiul meu: Gheorghe Dimitrie Alexici, profesor de matematică, și fizică în Budapesta. Fiul meu este matematician cu renume bun în literatura mondială. Ca toți matematicianii e și musician. De prezent se ocupă de influența maghiară în cîntecul noastre populare.” (A Grai și Sufletben megjelent tanulmányt a fiam írta: Gheorghe Dimitrie Alexici, aki Budapesten matematika- és fizikatanár. Fiam jó hírű matematikus a világirodalomban [Ez alighanem így értendő: matematikusként jó hírnévnek örvend a nemzetközi szakirodalomban.] Mint minden matematikus, zenész is. Jelenleg a mi népdalainkban megnyilvánuló magyar hatással foglalkozik.)

Már eddig is föltűnt nekem, hogy a közlemény kottaanyagában a 33., székelyudvarhelyi népdalt a szerző kivételesen nem egy magyar népzenekutató valamelyik közleményéből idézi, hanem jelzi, hogy „Alexici” gyűjtötte. Én persze a folklorista apa gyűjtésének tartottam. Most megtudtam, hogy az is a fiúé, akárcsak az egész tanulmány. Igaz, ezt már a fiú emlékiratának egy részlete alapján is feltételezhettem volna. Annak leírása után ugyanis, hogy Bartók eltanácsolta a komponálástól meg a zongorázástól, szövege így folytatódik: „Engem persze továbbra is vonzott a zene világa. Érdékelt a népdalgyűjtés is, lejegyeztem néhány dalt a múzeumban található fonográfhengerekről, erdélyi falvakban is gyűjtöttem [az én kiemelésem – L. F.], s az eredményt időnként megmutattam Bartók Bélának. Amatőr-ködő passzió volt, de talán ez a kontaktus is közrejárzott abban, hogy amikor apám meghalt, s Bartók tovább dolgozott népdalgyűjteményén, én léphettem a helyébe. Románul én is jól tudok, átvettem hát apám szerepét.”¹²

¹⁰ Gheorghe Alexici: „Elemente române în musica populară maghiară”. *Grai și suflet*, vol. III., fasc. I., Bukarest: Atelierele Socec Co., 1927, 47-82.

¹¹ Béla Bartók: „Réponse a une attaque roumaine”. *Archivum Europae Central-Orientalis*, I. I., 3-4., 233-244. Ugyanaz in *Études sur l'Europe Centre-Orientale*, 5. Budapest: 1936, 37-48. Németül: „Nachwort zu dem »Volksmusik der Magyaren und der benachbarten Völker«. Antwort auf einen rumänischen Angriff” *Ungarische Jahrbücher*, XVI., 2-3., 1936. február, 276-272. Magyarul: „Válasz Petranuék támadására.” *Szép Szó*, II., 13. (IV. kötet, 3. füzet), Budapest, 1937. április-május, 274-278. Angolul: „Answer to the Petranu Attack”. In: Béla Bartók: *Essays*, Selected and Edited by Benjamin Suchoff, London: Faber and Faber, 1976, 227-236. A BÖI alapján idéztük, 659-660.

¹² Alexits: „Találkozások...”, 392.

A román bibliográfusoknak és a folklorisztika-történészeknek ezután két Gheorghe Alexicit kellett jegyezniük, akik közül a második – az „új” – Bartók Bélának nemcsak segítője, hanem alkalmi vitafele is volt, és aki magyar népdalt is gyűjtött. A magyar életrajzi lexikonok sem írhatják többé az MTA főtitkári székéig emelkedett matematikusról, hogy kétnevű apjával ellentétben ő már „csak” Alexits volt. A fiú is megőrizte románságát. 1927-ben, amikor egy évig Romániában kereste a megélhetés lehetőségét, románul, Gheorghe Alexiciként perelt Bartókkal a népzenei kölcsönhatások bonyolult kérdésében. Apja leveléből megtudtuk, hogy Dimitrie keresztnévre is hallgatott.

Találgathatjuk: Bartók vajon tudta-e, hogy az ominózus cikket az apa vagy a fia írta? Volt-e közöttük erről kibeszélés?

Gheorghe Alexici jr alias Alexits György emlékezésében azt is írja, hogy Bartókkal rendszeresen levelezett, ám hozzáteszi: „Levelezésünk mindig a munkára, az újabb találkozó időpontjára vonatkozott – *Bartók kerülte a fölösleges feltárulkozások alkalmait* [az én kiemelésem – L. F.]”¹³

Ha ő ezt így tapasztalta és szükségesnek tartotta itt megemlíteni, vélhetjük, hogy Bartók személyes beszélgetéseik során sem hozta szóba a *Grai și Suflor*-cikket.

Vagy mégis szóba hozta, csak ezt is elhallgatta Alexits, aki esetleg éppen ezt az elhallgatást leplezendő tette szóvá Bartók tartózkodó modorát, a feltárulkozástól való ódzkódását?

A rejtély alighanem rejtély marad. Annyi baj legyen!

Százsor fontosabb volna megtudni, hogy az akadémikus halála után ki örökölte a Bartóktól kapott, nagy becsben tartott kincset.

A visszaemlékezés alapján jelzem: kérdéses, hogy egyáltalán mit tartalmaz a kézirat-csomó. Nyilvánvaló ellentmondás van ugyanis a leírás és a mellékelt címlap-hasonmás tanúsága között. Mivel a Bartók kezétől származó „Kolinda” szó olvasata kétségen felül áll, aligha lehet itt „a román népdalgyűjtemény szövegeinek teljes másodpéldányáról” szó. Kivéve, ha „az első köteg” a kolindák, az „Ezt is” feliratú második pedig a nagy, posztumusz kiadvány szövegeinek egy teljes szerzői kézírata. Ám akármi legyen is az Alexits-megőrizte kézirategyüttes tartalma, egyvalami biztos: az nemcsak az Alexici–Alexics–Alexits leszármazottaknak kedves Bartók-ereklye, hanem Bartók kapitális jelentőségű tudományos művének (jobbik esetben, műveinek) forrásláncához tartozó dokumentum. Amikor eljön az ideje Bartók népzene-tudományos művei kritikai újrakiadásának (amit a Suchoff-közreadások tudományos gyengéi máris indokolnának; ezt én a *Rumanian Folk Music* köteteinek szorgalmas használójaként állítom, a többi Suchoff-közreadásról pedig *per analogiam* feltételezem), a kutatóknak feltétlenül meg kell majd ismerniük.

Utóirat. A felfedezésre rávezető dokumentum az egykori Brăiloiu-tanítvány, Emilia Comișel bukaresti professzorasszony tulajdona, aki – közreműködésemmel – tartalomgazdag dokumentumgyűjteményt készül megjelentetni Constantin Brăiloiu magyar zenetörténészekhez és népzene-kutatókhoz fűződő kapcsolatairól. Ez a kis közlemény csak szerény előlege a tervezett nagy, közös munkának.

¹³ Alexits: „Találkozások...”, 393.